

El Prat de Sant Jordi (Mallorca) i la seva dessecació*

Vicenç M. Rosselló i Verger

Membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Soci Honorari de la Societat Catalana de Geografia

Tant en l'aspecte morfològic com en l'econòmic i també en l'estrictament humà, la dessecació de l'aiguamoll anomenat el Prat de Sant Jordi, en part planificada, en part fortuïta, ha estat un dels canvis més notables experimentats als darrers temps dins la geografia de les Illes.

Situació i geomorfologia

A devers 5 km a llevant de la Ciutat de Mallorca i depassada una filera de turons que va des del Coll d'en Rabassa a Son Ferriol, s'estén una dilatada planura, només accidentada pel turó allargassat que ocupen les cases de Son n'Oms i Son Santjoan i limitada per una serreta, o millor el regruix de la plataforma vindoboniana, que s'avança cap a ponent a Son Sunyer i s'Arenal. Des de vora-

* Aquest és el meu primer article geogràfic, publicat amb el títol «El Prat de Sant Jordi y su desecación» al *Boletín de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 622 (1959): 1-10. A la traducció catalana he respectat escrupolosament el text, tot i que els quaranta anys escolats han aportat notícies o interpretacions noves que m'agradaria hi incorporàs qualche jove investigador.

Vull fer avinent que la publicació i fins i tot el tema inicial va sorgir de la col·laboració amb en Bartomeu Barceló, aleshores cap d'estudis i director del butlletí de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació, el qual havia començat un estudi semblant a s'Albufera de Muro-sa Pobra. Ell mateix, anys a venir, seria el responsable de l'edició de la meua tesi doctoral *Mallorca. El sur y sureste*. No seria correcte que amagàs el meu agraïment al geògraf, al costat del qual he fet tant de camí.

mar la planura abasta vers tramuntana una alineació d'altures modestes que coincideixen aproximadament amb el camí Vell de Sineu.

Deixant de banda les esmentades altures, de naturalesa molàsica, hom adverteix la cadena de monticles (es Munts) d'origen dunar que fiten la costa al·ludida. Les dunes es troben en diverses fases de consolidació que va minvant vers el NE on les acumulacions esdevenen semifixades per la vegetació. Aquesta cadena de dunes tirrenianes, flandrianes i actuals foren les que formaren la ressinga que va tancar el golf que devia estendre's per allà on després fou *Prat*. Un moviment positiu de la costa va coadjuvar a la lenta dessecació de l'antic golf.

Els al·luvions quaternaris reposen sobre formacions tortonianes i llur potència a molts punts depassa els 50 m. Les formacions marines es redueixen a terrasses tirrenianes I i II (paleotirrenianes i tirrenianes *s.s.*) i les ja esmentades dunes. El vindobonià discordant forma part dels montículs que emergeixen de la plana amb llurs capes de *marès*.¹

Sembla que en temps històrics aquesta conca degué romandre en un nivell més baix que l'actual ja que, segons testimoni escrit, el 1144, l'estol catalano-pisà durant el setge de la Ciutat de Mallorca musulmana, va desembarcar en un indret que podem conjecturar com a proper de l'actual Sant Jordi (mapa 1).² El text del poeta itàlic parla d'una llacuna i una mar, les aigües de les quals oferien semblant redòs, *recessum*. Aquest *recessus*, amagatall, tractant-se de cosa de mar i d'un desembarc de tropes, ha de referir-se a una cala o badia que permetés no ser-ne observada l'operació des de la ciutat, cosa que no s'hagués acomplert amb el perfil actual de la costa. La llacuna amb redòs semblant vora el pinar seria l'albufera del Prat.

Tot i que no es pugui confiar exclusivament en aquest argument històric d'interpretació discutible, és una cosa clara que la costa durant el quaternari ha sofert un notable procés d'emersió, confirmat per les platges aixecades de dos nivells distints i les dunes litificades.

L'existència de nombrosos vestigis de la cultura talaiòtica a So n'Oms, Son Santjoan i So n'Oliver ens indueixen a creure que en aquella època no es patiria a la zona el pal·ludisme ni la seva causa, l'aiguamoll.

L'aiguamoll

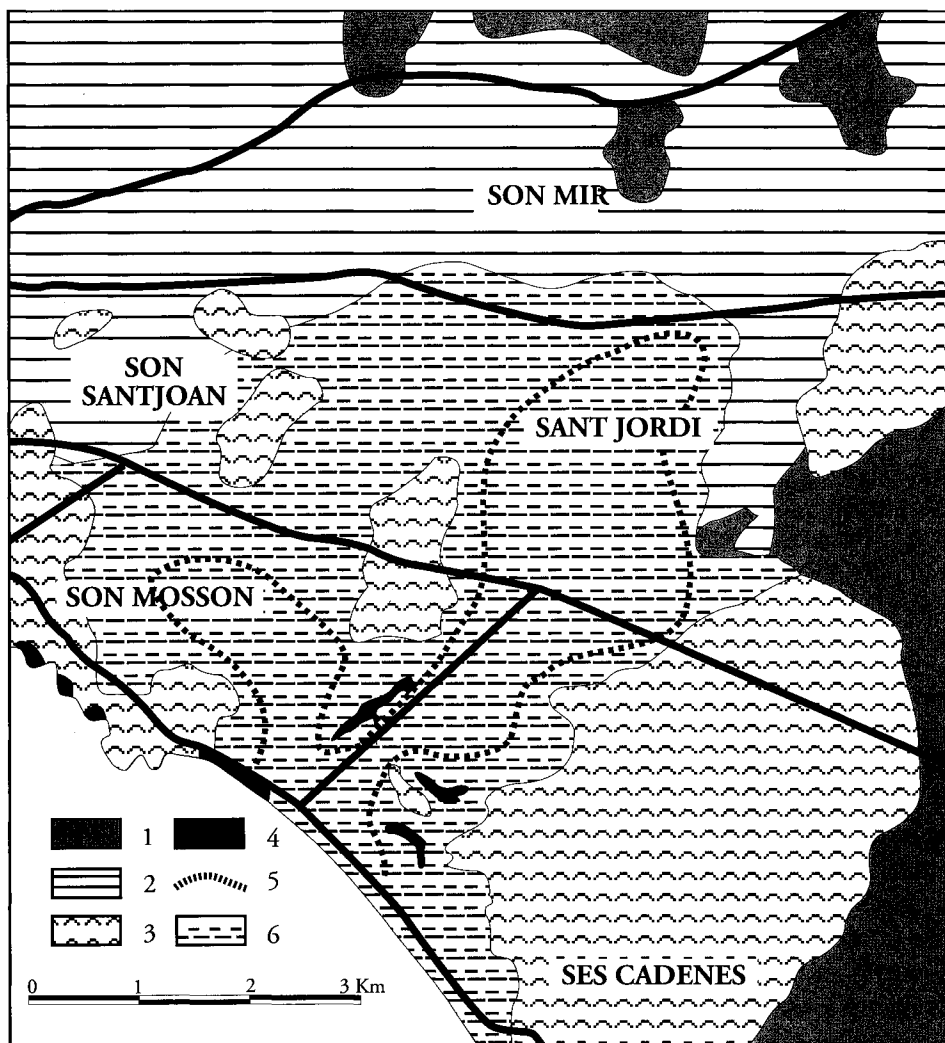
La conca descrita recull les aigües d'una àmplia cubeta que es dirigeix al terme d'Algaida i hi penetra, però les seves aportacions són molt migrades a

1. A. MUNTANER, «Las formaciones cuaternarias de la Bahía de Palma (Mallorca)». *Bol. Soc. Historia Natural de Baleares*, núm. 3 (1957), pp. 77-118.

2. «*Pinea sylva fuit qua lata patebat arena,
A muris Baleae seu per sex millia distans
Ex qua parte suo Titan petit aethera curru,
Cui palus et pontus geminum arguit unda recessum
Ortus es occasus nemoralia rura petenti
Tutum dant aditum, loca Ramora commemorantur...
Hic ubi plana citae tenuerunt aequora prorae...*»

Ludovicus Andreas MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, tomus VI, columna 134-B, Mediolani, 1725.

Figura 1
Esquema geològic (Sc. MUNTANER, 1957)

1) Vindobonià. 2) Al·luvions pretirrenians. 3) Dunes fòssils. 4) Tirrenià II. 5) Probable línia de costa del segle XII. 6) Al·luvions flandrians i recents.

causa de la carstificació intensa dels canals de la petita meseta. D'altres cursos provinents del terme de Marratxí, al nord i nord-oest de la conca, sumaven el seu esquitit i rar cabal al pantà que ocupava gran part del més profund de la conca. Hom deia «plena» a l'aportació torrencial i sobtada d'aquests corrents.

Fins fa poc en aquesta conca semitancada es trobaven tres estanys pantanosos: s'Estany Blanc a l'oest de Son Sunyer, el Botxar de Son Mosson i una resta de la Bassa d'en Vidrier. Reculant encara més en el temps, abans de la dessecació, hi havia devers 3 o 4 km² habitualment inundats on convergien, de més

a més dels esmentats corrents esporàdics, l'aportació de l'*ullal* o font de Son Mir entorn del qual s'escampava un aiguamoll prou considerable que s'unia a l'ample Prat de Son Santjoan que, l'estiu, baixava força de nivell. Hi havia altres dos ullals que ha estat impossible de localitzar. Vers xaloc el pantà es dilatava cap a So n'Oliver i s'Estany Negre el comunicava amb el Prat de s'Aranjassa. El petit Botxar de Son Banya i de Son Llebre tenia l'única sortida possible cap al de Son Mosson, al qual hom assajà de desaiugar-lo, com veurem.

Preliminars de la dessecació (1767-1814)

La insalubritat d'aquells maresmes, assot comú dels pobles mediterranis, era cosa comprovada i lamentada des de temps antic. L'historiador Binimelis, al seu llunyà segle XVI, deia, referint-se al Prat:

«Aquest principi de ribera e costa té començ d'un gran arenal a la llengua de l'aigua. Allí romp una font d'una aigua gran qui allí aont neix es perd, sens fer profit ni útil algú, antes se pot dir que la dita aigua fa mal en aquells contorns per ço que allí s'em-bassa i compodreix aquella alga i altres coses que allí causen gran putrefacció, i de sí es veu que s'ajunta amb los aires putrefactes i boirosos qui neixen d'aquelles lagunes o estanys de Sant Jordi i porten grans malalties en aquelles parts».³

Tal era l'estat a què havia pervingut aquesta zona, fóra el que fóra de les seves condicions anteriors. Una gran extensió d'aiguamoll, de dimensió variable segons les estacions, se succeïa en una plana litoral a partir del turonet des Coll d'en Rabassa fins subaix dels turons on s'assenten Sant Jordi i Sant Francesc. El paisatge de jonqueres, tamarells i sivines no ofería altra utilitat que la seva abundosa cacera menor i, en contrapartida, era font d'insalubritat per l'assot endèmic de la malària.

Gràcies a un informe del marquès de Campofranco a l'ajuntament,⁴ sabem que devers l'any 1767 i sota el comandament del capità general D. Juan de Castro i per la seva iniciativa, «se concibió el designio de formar una albufera de los estanques de Son Sunyer, a imitación de la de Alcúdia», però, degut a la manca d'aigua dolça durant l'estiu, hom desistí del projecte.

El maig del 1770 els diputats del Comú i el síndic personer projecten el sanejament dels terrenys marjalosos amb el fi de fomentar la salut pública i l'abastiment de pa, ambdues coses, atribucions dels diputats. A llur exposició de motius es refereixen a 1.500 quarterades (= 1.065 ha) inundades i 80 (= 57 ha) dels estanys «*todo de tierra gruesa y de mucha miga*»... «*pues sería sin duda capaz de rendir más de 20 mil quarteras [11.000 qm] del mejor trigo... lográndose muy notable utilidad*» en la conservació del camí que tra-

3. J.B. BINIMELIS, «Història de Mallorca» m.s., fol. 35., *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 35, (1919), p. 131.

4. *Libro de Ayuntamientos, 1770*, fol. 74-76. TRSC. d'E. FAJARNÉS, *Bol. Soc. Arq. Lul.*, núm. 40, (1924), p. 138.

vessava el Prat. Es presentaven, però, dos inconvenients: un, el que molta gent considerava impracticable l'operació; aquest hagué de ser l'obstacle més mal de vèncer durant gairebé cent anys; l'altre, l'elevat cost i la manca d'arbitris.

A la mateixa proposició hom parla de possibles operacions anteriors: «*se advierten vestigios assi de la zanja maior como de los surjos por donde antiguamente se dava salida a las aguas y de que fue por consiguiante aquella tierra de labranza; y aunque no basten en el día aquellas obras ya descompuestas...*» La solució que hom apunta és la de donar sortida a les aigües per la part més propera a Ciutat, vora el pinar.⁵

L'ajuntament a la vista d'aquesta proposta va acordar demanar informes, especialment al marquès de Campofranco ja que creien que ell ja havia practicat algunes diligències en l'afer.⁶ D. Joseph de Pueyo va contestar que, amb coneixement seu, no s'havia efectuat cap operació per a l'eixugament, tret d'alguns assajos per a facilitar el curs de les aigües i minvar el perjudici que ocasionaven, escurant i anivellant el conducte o síquia principal. Devia ser aquest conducte, natural o artificial? A tall de solució proposava, un cop encerclats els estanys, donar sortida a l'aigua per la Cova d'en Vidrier, fórmula probablement idèntica a la que fou adoptada més tard.⁷

A final del segle XVIII el corrent de la Il·lustració ha aconseguit d'interessar l'opinió en el sanejament d'aquells verals. Sembla que el futur cardenal Despuig tingué relació amb un primitiu projecte. La seva intervenció no seria estranya ja que fou president de la Societat Econòmica d'Amics del País, la qual impulsà aquesta i mantes altres empreses vitals per a l'agricultura mallorquina. Hom pot dir que l'economia de l'illa ha viscut fins ara de les ànsies d'aquells pròcers del segle XIX que introduïren varietats novelles de blat, l'ametler, les patates, el boniato; fomentaren la figuera, assajaren el cotó i l'arròs, etc.

Els primers temptejos. La comissió del Prat (1814-1833)

El 1814 es produí una gran inundació als terrenys de Sant Jordi a la que va morir «molta gent».⁸ Tal vegada fou aquest esdeveniment el que empenyé el marquès de Campofranco a realitzar, sota la direcció de Rodríguez, les primeres obres els anys 1815 i 1816 a les seves terres de Son Sunyer i que consistiren en una síquia des de la Bassa d'en Vidrier fins a la Bassa de So n'Oms. Constava dels següents trams: 440 destres = 1.852 m des de la Bassa d'en Vidrier fins al Pontet (va costar 432 lliures); 80 destres = 337 m

5. ARXIU MUNICIPAL DE CIUTAT DE MALLORCA, *Libro de Ayuntamientos, 1770. Bol. Soc. Arq. Lul.*, núm. 40, (1924), p.137.

6. *Ibidem*, fol. 63 vº.

7. *Ibidem*, fol. 74-76.

8. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca. 844-IX.

des del Pontet fins al colze (72£) i 280 destres = 1.179 m fins a la Bassa de So n'Oms (240£). Va subministrar igualment llenya per a l'estacada de la desembocadura.⁹

Del mateix any 1816 coneixem el manifest dirigit pel marquès de Coupigny, capità general de la Província, a la Societat Econòmica d'Amics del País el 20 de juliol i que fou imprès per augmentar-ne la difusió. Dóna compte del reial decret de Ferran VII de 19 de maig del mateix any, sobre la necessitat de fomentar l'agricultura, sobretot les obres de reg, renunciant la corona als beneficis que aquestes obres poguessin reportar-li i imposant a la tropa la cooperació en aquestes activitats.

El general, després d'exposar les seves preocupacions en pro dels camins, la substitució dels carros, etc., es refereix a

«activar la formació de planes para desecar y poner en labor los terrenos fangosos e incultos del Prat del término de esta Capital, cuya utilidad es tan conocida, tanto por el aumento de la agricultura como para la conservación de la salud pública...»

Parla de passada també de la possible dessecació de les albuferes d'Alcúdia, sa Pobra i Muro i d'altres qüestions alienes a la nostra matèria. La preocupació principal, però, es veu centrada a l'increment del conreu del blat, l'angustiosa fretura del qual ens feia tributaris gairebé cada any dels països estrangers. Ningú no hagués sospitat aleshores la possibilitat d'obtenir en règim de regadiu intensiu els elevats rendiments que avui [1958] produeix l'Horta de Llevant, on no hi havia més que un aiguamoll envoltat de garriga i pinar.

El 10 d'octubre de 1818 l'esmentat capità general comunica a l'ajuntament la reial ordre de 16 de setembre que es refereix a un

«proyecto presentado por los propietarios de los terrenos del sitio llamado el Prat de San Jorge en la isla de Mallorca, proponiendo medios para llevar a ejecución el desagüe, disección y cultivo de aquel término que se halla inundado de aguas estancadas, cuya corrupción produce gravísimas enfermedades a sus habitantes».

A la vista de l'informe favorable de la Societat Econòmica d'Amics del País, concedeix als propietaris esmentats l'exempció de delmes per cinc anys a partir de 1819, passats els quals es podran reservar la meitat a l'estat i l'altra meitat als perceptors. Mana al mateix temps S.M. que siga nomenada una comissió composta d'individus de l'ajuntament de Palma, d'alguns senyors de les terres embassades i de veïns del Prat, per al repartiment de la contribució de cadascun proporcionalment a la distància dels estanys i la conservació del desai guament.¹⁰

Hom constitueix la Comissió que tingué la primera reunió el 29 d'octubre de 1818. La formaven el comte d'Aiamans i don Nicolau Dameto, regidors; Marià Conrado i Baltasar Montaner, propietaris; Josep Francesc de Villalonga

9. 10 de gener de 1824. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

10. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-ix. *Noticia del establecimiento de la Comisión...del Prat...*, pp. 3 i ss.

i Jeroni d'Alemany, comarcans. En sessió de 4 de novembre es proposen de sol·licitar a S.M. franquesa per als propietaris fins a vint-i-cinc anys a comptar de l'habilitació del Prat o la perpetuïtat de la meitat del delme. A fi de rectificar el pla i el pressupost —cosa que implica l'existència d'altres anteriors, tal vegada els de 1770— hom nomena el tinent coronel D. Pedro Rodríguez, el qual es posà en contacte amb J. Frontera i M. Fuster que havien format uns plans anteriors.

Al començament de 1819 els facultatius surten a fixar la línia límit de la comarca infectada¹¹ i procedeixen de la següent manera:

*«Desde el ingreso del camino de Buñola contiguo al foso de la Ciudad, comprendiendo toda la parte derecha hasta Son Masiá Negre y desde aquí siguiendo hacia el NE por la pared de la Garriga de Son Salas hasta los Caùlls; de aquí tirando línea recta por el callejón de Son Vert, San Marsal, Portol y Pontiró, siguiendo al E. todo el pendiente de las aguas hasta Xorrigo; y continuando el mismo pendiente por Son Gual, San Jordi, Son Fuyana, Son Oliver, Aranjasa y todo Son Suñer, tomando la orilla del mar hasta los safarechons contiguos al foso inmediato a la puerta de la calatrava».*¹²

Una de les condicions més difícils seguia sent convèncer el públic de la viabilitat del projecte, ja que hom creia comunament que la fondària dels estanys era més baixa que el nivell de la mar. Per això la comissió va proposar de fer una assaig demostratiu abans d'iniciar el cobrament de les contribucions de tres classes: inundats, immediats i mediatos.¹³ Durant el mes de març de 1819 fou obert un petit canal de des aiguament de s'Estany Blanc que va costar 22 lliures.¹⁴ Aquesta acció va aconseguir un cert marge de confiança.

Campofranco dóna ordre al «garriguer» de Son Sunyer que no posi emperons a les operacions que comencen del 22 de juny.¹⁵ El senyor Marià Fuster, en una exposició adreçada a la comissió parla d'aprofundir el canal que ja va començar el senyor marquès de Campofranco «*al paso de las ovejas* (es tracta d'un topònim traduït), *y perfeccionando otro que hicimos yo y Josef Frontera, maestro albañil*».¹⁶ L'anivellament previ, efectuat per Rodríguez, havia donat una diferència de nivell per a l'Estany Negre d'11 polzades sobre el nivell mitjà de la mar. Entretant el coronel Rodríguez treballava a la redacció d'una memòria sobre els avantatges de la dessecació, possiblement amb objectius propagandístics. La va dividir en tres capítols: *I. Beneficios para la salud. II. Productos económicos. III. Posibilidades agrícolas*.¹⁷

Malgrat que han desaparegut gairebé del tot els topònims com a conseqüència de la parcel·lació, sembla que l'Estany Blanc corresponia a terres de So n'Oms,

11. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-viii.

12. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

13. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-viii.

14. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 920-xii.

15. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-viii.

16. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-ix.

17. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-ix.

al SE de la casa principal i on fins a l'actualitat [1958] s'ha conservat la darrera resta del Prat. El Pas de ses Ovelles seria un passador eixut pel qual el camí de Muntanya travessava l'aiguamoll. Amb aqueixes dades sembla que l'obra iniciada anteriorment per compte particular i ara perfeccionada, venia a ser el mateix canal principal d'avui, només fins a l'endret de So n'Oms i un altre que des d'allà menava a la Bassa d'en Vidrier. El nom d'*Acequia Real* que li atorga un dels contribuents en la seva protesta a la comissió, pot referir-se, tant a la protecció règia sobre les obres, com a provatures anteriors també controlades per la corona.¹⁸

Com a resultat de l'anivellament, Rodríguez va preveure una comporta per a tancar el canal els dies de temporal;¹⁹ la penetració de l'aigua de mar es va constatar efectivament més d'una vegada. Deia també Rodríguez que l'elevació dels terrenys immediats no permetia la comunicació entre els estanys Negre i Blanc. Això sembla al·ludir els turonets de sa Torre Redona, Can Rosselló i So n'Oms que departeixen la conca d'ambdós aiguamolls. En aquest cas l'Estany Negre seria el que roman com a toll residual a Son Sales, encara no eixugat del tot, i que tenia comunicació pel NE amb les conques de Son Santjoan i Son Mosson.

El 22 de novembre del director fa una proposta d'enllestir el canal pel seu compte, demanant com a retribució 70 quarterades «bones», durant quatre anys; es tractava de concloure el canal fins a la profunditat del nivell de la mar des de la Bassa d'en Vidrier (a l'E del canal actual) fins a la desembocadura. No sabem on assigna aquesta desembocadura, ni tampoc si el pla fou acceptat o no. Proposava igualment Rodríguez que el canal l'obrissin «trencadors» ja que es feia dins marès, les peces del qual s'aprofitarien per a l'obra de la Font de la Vila que així ajudaria a pagar les despeses. El treball previ d'arregussar la terra de damunt, aniria a càrrec de presidiaris.²⁰

El febrer de 1820 fou suspesa una inspecció perquè el sobrestant estava afectat de terçanes.²¹ Un ofici de la Diputació en sol·licitud de dades sobre la marxa de l'obra²² indica que encara no s'havien paralitzat les tasques com ho foren definitivament durant la passa de pesta bubònica de 1820/21, que fou batejada com a «pesta de Son Cervera» a causa del primer poble afectat.

La pista documental es reprèn amb la reunió següent de la comissió que va esperar fins a l'11 de juny de 1823. Amb la constitució de la junta nova sembla que hom torna començar *ab ouo*. Els propietaris dels Botxars de Son Mosson i de Son Banya sol·liciten autorització per a continuar «*el canal empezado hasta el mar para la disecación de aquel terreno*». Per a la dita finalitat els són assignats 18 presidiaris.²³

El novembre de 1823 és nomenat com a nou director de l'obra Joan Sorà que cursa un informe del qual recollim els extrems següents: els estanys marítims es troben inundats com també «*algún tanto los fondos del Prat superior*»

18. 6 desembre 1819. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

19. 11 juliol 1819. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-viii.

20. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 892-ii.

21. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-viii.

22. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

23. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii, Oficis.

per l'obstrucció de les síquies, fàcil de solucionar. N'és la causa la barra d'arena que, quan fou tallada, féu davallar les aigües tot d'una, gairebé mig metre. Les síquies eren d'amplària minsa.

«Esta circunstancia me ha inducido a proyectar una acequia que desde el terreno pantanoso de Son Homs, que recoge todas las aguas del Prat superior vaya directamente al estanque blanco. Esta acequia no solo daría salida más fácil [...] sino que evitaría tener que recorrer sobre 1500 varas que tiene el conducto actual [...] debiéndose alargar el conducto algo más».

Aquest avantatge de 1.250 m és justament la marrada que fa el canal que evacua la Bassa d'en Vidrier i desemboca al que suposam Estany Blanc i que subsisteix quasi íntegrament (V. mapa 2). L'informe de Sorà al·ludeix també la manca de plans anteriors, dels quals només romanien un esborrany sense garantia. Calcula que es podrien posar en conreu 829 quarterades = 638 ha.²⁴ Els membres de la junta, Nicolau i Fuster proposen la construcció de filloles que comuniquin la síquia principal amb altres obres accessòries als Botxars de Son Banya i de Son Mosson.²⁵

El 19 de març de 1824 la premsa anunciava:

«Mañana después de las tres de la tarde van a ser desaguados los botxars de Son Llebre, Son Mosson y el de Son Baña en virtud de haberse abierto a costa de los propietarios [...] la parte de acequia que faltaba y conduce al estanque blanco, produciendo esta importante operación el cultivo de unas 100 cuarteradas» (= 71 ha).

En aquestes obres hi treballaren presidiaris que cobraven un ral cada dia. Per a l'excavació del canal principal, a finals de maig, hom va sol·licitar també presidiaris que es congregaven a sa Torre Redona. Cal fer esment de la preocupació del capità general perquè no s'emmalaltessin de pal·ludisme ja que això *«causaba perjuicio a la Real Hacienda»*.^{26 i 27}

A mitjan juny Marià Fuster, davant l'alarma produïda per l'ambiciós projecte de Sorà, va proposar un programa mínim: enllestir el canal des dels estanys a la mar, unes 660 *vares* = 500 m; obrir un altre canal des d'aquest darrer fins al del Pas de les Ovelles, construït per Campofranco, connexió que es faria en terreny moll...; i escurar-lo des del Pas fins al Pont de Son Sunyer, que probablement correspon a l'actual camí de Son Fangos.²⁸

En un informe elevat a l'intendent hom veu el resultat migrat que fins aleshores havien donat tots els temptejos: a Son Mir, 3 quarterades i mitja sembrades de faves i blat (1819), a Son Banya, mig quartó (870 m²) de cànynom, a tall d'assaig (1824).

Les obres continuen lentament; durant els estius es paralitzen a causa de les malalties dels presidiaris per als quals s'havia construït una caseta. Per tal d'activar l'obra es va arribar a demanar un préstec al capítol catedralici, el qual

24. 19 novembre 1823. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

25. 24 març 1824. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

26. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-x.

27. 3 abril 1824. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

28. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 845-vii.

diplomàticament va declinar. Al final de l'estiu del 1825 hom torna a perdre la pista documental.²⁹

El 1833 és nomenada una comissió nova, però de les seves activitats, no ens en roman cap indici.³⁰ Els vaivens polítics d'aquells anys, pel que sembla, obligaren a desistir de l'empresa.

Els treballs definitius: Paul Bouvij (1835-1868)

El 1835 arriba a Mallorca l'holandès Paul Bouvij de Schorenberg, nascut a Amsterdam, la ciutat dels polders, a fi d'ocupar el càrrec d'enginyer director d'unes mines de lignit; tanmateix, les seves activitats es multipliquen, en dedicar-se a la geologia, en redactar un avantprojecte de conducció a pressió de l'aigua de la Font de la Vila a Ciutat i, sobretot, en concebre i realitzar la dessecació del Prat de Sant Jordi. A principi del 1836 s'havia presentat a l'oposició de la càtedra de matemàtiques del nou Institut d'ensenyament mitjà: la seva condició d'estranger l'impedí d'assolir el càrrec i, com a desgreu, fou nomenat soci de mèrit de la Societat Econòmica d'Amics del País. També va treballar a la redacció d'una geografia física de les illes Balears, la qual malauradament no va passar del començament.³¹ Així mateix va elaborar un projecte de sanejament del Salobrar de Campos i un altre de regadiu a Canyamel.

El 25 d'octubre de 1845, quan l'empresa ja havia madurat, se'n redacta davant el notari Gaietà Socias l'escriptura corresponent que atorguen els senyors Francesc Xavier de Rocabertí, marquès de Bellpuig, Jaume Conrado, Adolf Rotten i Pere J. Bennàsser, com a propietaris dels terrenys i, per l'altra banda, Paul Bouvij. L'enginyer es compromet a desaiugar el Prat i posar-lo en estat de cultiu de cereals i d'altres, sense que la humitat el perjudiqui, exceptuant-ne pluges extraordinàries i catàstrofes imprevistes. Els treballs i efectius corren a compte de l'emprenedor. Els terrenys són classificats en tres categories: 1^a, inundats constantment; 2^a, inundats periòdicament, pastures i garriga i 3^a, conreus, inundats en anys excepcionals. Aquesta classificació és destinada a l'estimació dels terrenys, el valor dels quals es computa com a capital igual al que Bouvij inverteixi a la bonificació. El guany rau a la diferència del valor dels terrenys abans i després de la dessecació. La concessió duraria cinc anys, escolats els quals, Bouvij perdria tots els drets si no havia consumat l'empresa. En concepte d'honoraris preveu la cessió de terrenys i, de més a més, projecta l'explotació agrícola en comú. L'enginyer es reservava pel treball facultatiu el 5 % que maldaria per treure de les contribucions imposades pel govern als veïns afectats.³²

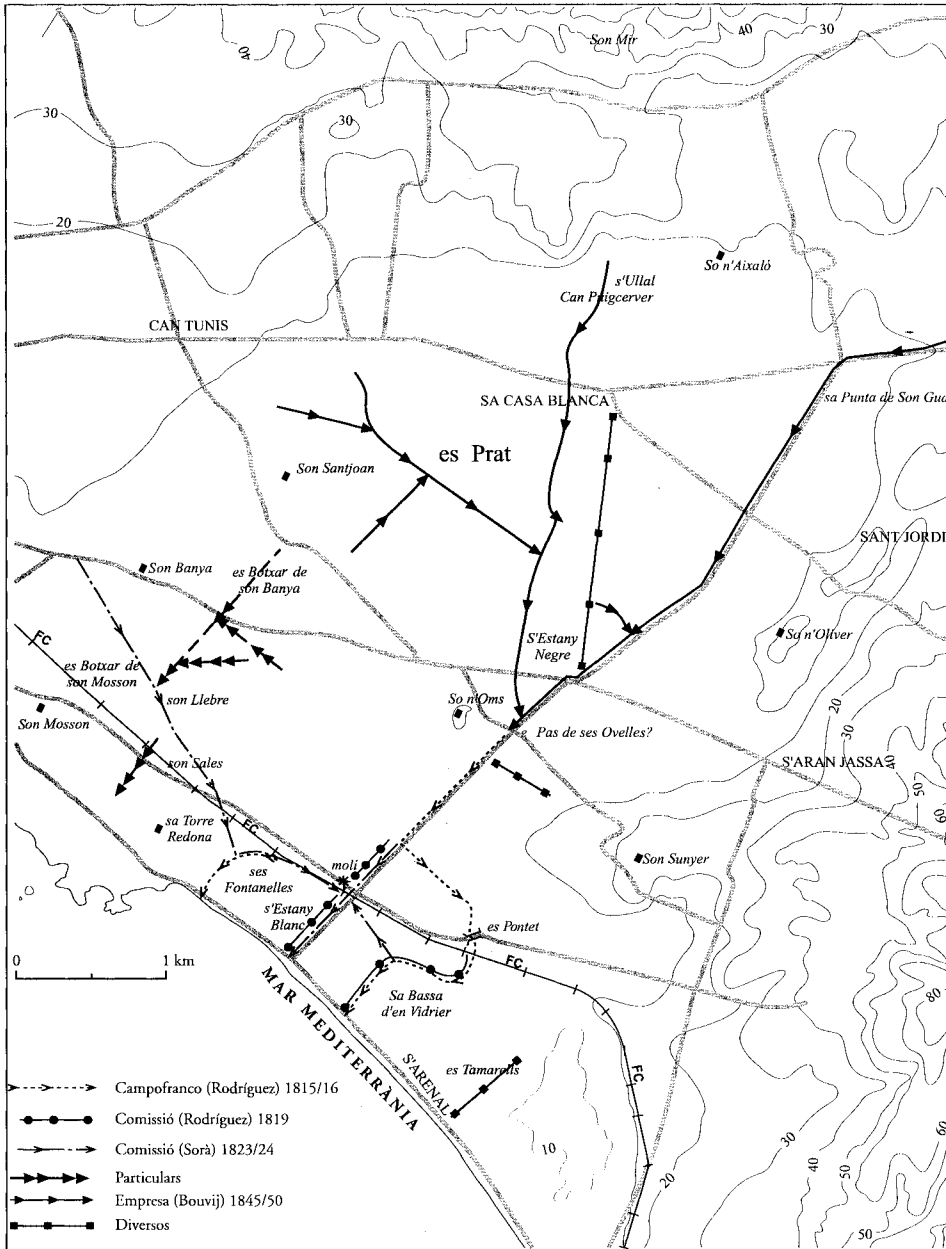
29. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 844-x. Oficis.

30. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 920-xi i 920-xiii.

31. B. DARDER, *Història de la coneixença geològica de l'illa de Mallorca*, Mallorca, Ed. Moll, 1946. 185 pp. Cf. pp. 11 i ss.

32. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 1057-II, fol. 17. Lligall M ss.

Figura 2
Etapes de l'obra de la dessecació del Prat de Sant Jordi

El 31 de març de 1846 fou constituïda davant el notari Gaietà Socias com a societat anònima la *Compañía de desecación del Prat de Sant Jordi*.³³ El 1848 la societat va

33. Arxiu del Marquès de Campofranco, estant 3^a.

publicar un informe imprès sobre el que havia realitzat fins aleshores: *Relación del Estado de la empresa del desagüe del Prat de Son [sic] Jordi*, del que espigolam el següent.

La dessecació s'ha verificat del tot, llevat dels estanys, de tal manera que s'han obtingut precioses collites de cereals al Prat de Son Santjoan i al de Son Sunyer. Hom ha donat eixida a la cabalosa deu de Son Mir durant moltes setmanes. La comunicació dels estanys amb la mar fou oberta el maig de 1847 i semblava que s'anirien buidant sens fretura de cap artifici. Les escasses 5 o 6 polzades de rostarria i la circumstància imprevista «*de una corriente continua de aguas de fondo que todo el verano no ha cesado de bajar por el canal principal*» va impedir la promptitud, comptant, sobretot amb la distància a la desembocadura. A la vista d'això «*hemos construido un molino de viento, con rueda de paletas, para efectuar rápidamente el desagüe*» (fig. 3). Aquest molí —el primer amb finalitats hidràuliques que va existir a Mallorca— comença a funcionar el 25 de febrer i, malgrat l'acumulació d'aigua, deixava el caixer sec a finals d'abril. El nivell de l'aigua dels estanys havia davallat a 15 polzades, encara que l'hivern havia estat molt més plujós.

Mancava el paredat i la rectificació definitiva dels canals principals i l'arranjament dels secundaris. «*Durante el año 47 hemos abierto el canal de descarga desde el receptáculo absorbente del camino de la marina a la mar de más de 2.500 varas*» (= 2.100 m) a base de pólvora dins el marès. Igualment fou excavada la rasa central del canal principal des del camí de Manacor fins al Prat de Son n'Oliver i s'engegà la restauració parcial de les síquies de Son Mir; s'acabaren en pedrimorter els coronaments de síquia, des de la mar fins a prop del camí de la Marina, un revestiment i pas subterrani travessant l'arenal de la costa i el molí amb la seva comporta.

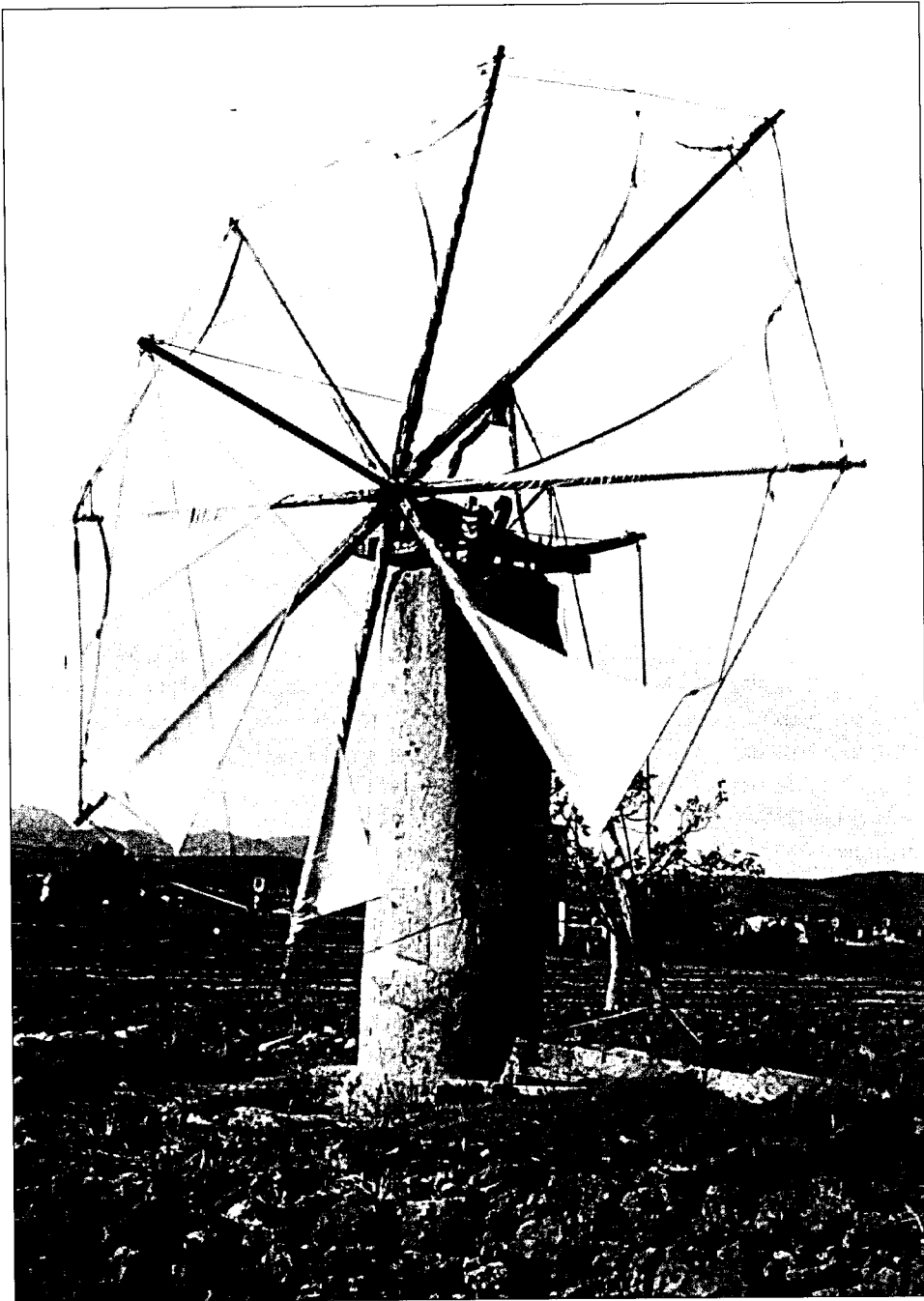
Encara faltava el revestiment de la síquia a diversos sectors: abans del camí de la Marina, horta avall de Son n'Oms i prop de la Bassa del Bisbe; construir tres comportes, sis clavegueres, un parat de presa a la confluència de la síquia amb el torrent de Pontiró al camí de Manacor i d'altres obres secundàries com un terraplè, el condicionament de les dues filloles del Prat de Son Santjoan i d'altres dues de Son Sunyer. Reblir el que faltava de la Bassa del Bisbe, de la del Capellà i algunes altres. Als estanys calia obrir-hi diverses síquies transversals i longitudinals per a donar més cabuda i facilitat de sortida a les aigües vers el molí.

El pressupost de les obres pendents ascendia a 2.838 duros dels quals 2.140 estaven disponibles i per a la resta es proposava l'emissió de sis accions en reserva. Als terrenys sanejats, no solament s'havia conrat blat, sinó també cànynom, alfals i hortalissa; aquests dos cultius acabarien per ser les modalitats característiques de la zona. La síquia mestra podia donar sortida a un cabal de sis vares cúbiques per segon, és a dir, $3,5 \text{ m}^3/\text{s} = 12.615 \text{ m}^3/\text{h}$. El canal era més estret a la sortida que a la meitat, per causa de la diferència de declivi.³⁴

«De los planes que tuvo a bien levantar el Sr. Bouvij resulta entraron en la operación 624,7 cuarteradas [= 481,2 ha], distribuidas de la siguiente manera: 185 (2.ª clase) y 25 (3.ª) en Son Sanjuan del Marqués de Bellpuig; 58 (1.ª), 150 (2.ª) y 9 (3.ª) en Son Suñer del Marqués de Campofranco; 78,2 (2.ª), 18 (3.ª) en Son Oliver de Conrado; 79 (2.ª) y 8,5 (3.ª) en Son Mir de Bennasser; 23 (2.ª) en Son Axeló de Gual de Torrella».

34. Arxiu Gual de Torrella [AHRM].

Figura 3
Molí de vela llatina de Can Peixet (Pla de Sant Jordi)

La seva tipologia és la mateixa que la del que instal·là Bouvij al cap de la síquia principal i que fou el primer alçat a Mallorca amb finalitat hidràulica.

Aquesta distribució obeïa a la taxació de les diverses possessions amb vista a la comptabilitat final de l'empresa. Per una banda i l'altra es presentaren estimacions diferents que un tercer va estipular del mode següent: 1.ª classe, 7 lliures per quarterada; 2.ª, 70 £ /quarterada i 3.ª, 200 £, amb la qual cosa hom veu clarament que les terres de primera (les pitjors) són les afectades per la inundació habitual. A l'estimació posterior a les obres hi va tornar haver dissenys que acabaren en avinença: 1.ª, 25 £, 2.ª, 220 £ i 3.ª, 220 £. L'empresa va costar 15.799 lliures mallorquines, 10 sous i 2 diners. El valor atribuït als terrenys abans de la dessecació, d'acord amb aquestes taxes era de 47.940 £, després de la dessecació, 126.124, o sia que la plusvàlua pujà a 78.184 £. Per a la conservació hom va ajustar 226 £, 13 s i 2 d anuals que, repartits proporcionalment i capitalitzats al 4 %, ascendien a 5.666 £.

2.132 £ del 5 % del facultatiu
15.799 £ capital de les obres
14.059 £ benefici de la dessecació
5.666 £ capital de conservació

Sumen en total 37.656 £, quantitat que es lliuraria al Sr. Bouvij per part de tots els propietaris, excepte Bennàsser, en terrenys i sempre que l'experiència confirmàs l'eficàcia de la dessecació.³⁵

No hi degué haver gaire diligència per part dels propietaris quan Bouvij s'hi adreça, tot manifestant-los que l'èxit de l'operació ha estat total, com pogueren veure en ser desaiuada la gran inundació del desembre de 1849, motiu pel qual demana que li siga confirmat el lliurament condicional. Fins i tot arriba a proposar l'experiment de tapiar el canal al *subterráneo* (el pas a través de les dunes litorals), al Pas de les Ovelles i al *punte del canal llamado de la mina*. Així romadrien convençuts de l'eficàcia de l'operació!³⁶

Des de 1850 —quan una gran plena fou evacuada en una setmana— la canalització ja donà resultat i varen començar les roturacions i edificacions que han revaloritzat aquella zona fins a convertir-la en la més rica del terme de Ciutat. Sembla que la roturació seguí el seu curs normal i que algunes obres foren perfeccionades o rectificades. Fins al 1863 no tornem a tenir notícies documentals que corresponen a la denúncia presentada a les autoritats pel propietari Bennàsser de Son Mir, pel que sembla, enemistat amb Bouvij, a causa del mal funcionament de les síquies que provocava l'entollament de la seva possessió. D'un llarg i curiós expedient hom dedueix que les tasques de rebliment per a terraplenar l'aiguamoll que es formava entorn de l'Ullal o font ascendent de Son Mir, estaven aturats i havien deixat una bassa de devers 25 m de diàmetre als actuals terrenys de Can Puigcerver i Can Ferragut. Hom va resoldre que calia enllestir el terraplenament amb la qual cosa s'acabà el problema. Encara fa pocs anys restava una bassa petita al N de la casa de Can Puigcerver, la qual en èpoques plujoses vessava a una síquia contigua. La casa esmentada es deïa

35. Arxiu de Protocols de Palma de Mallorca. *Sancho y Pujol*, 12 juliol de 1850.

36. Carta autògrafa del 12.07.1850. Arxiu Gual de Torrella [AHRM].

sa Màquina, nom que al·ludia les motobombes de vapor que s'instal·laren sobre l'ullal (fot. 4) per a contribuir al drenatge del Prat, ja que era creença comuna que la major part de l'aigua en procedia.³⁷

Paul Bouvij s'havia casat amb *dona* Isabel de Mendívil i atorgà testament hològraf al seu favor el 9 d'abril de 1868. Aquest testament fou declarat el 18 de juny i protocolitzat el dia 1 de juliol del mateix any. En foren beneficiaris també Paulin Vernière –soci capitalista—i Jean-Jacques Bouvij que posteriorment va renunciar a l'herència.³⁸

Figura 4
Ullal de Can Puigcerver.

Sota la volta que suporta un molí de vent, hi ha el pou de la font que maldà per limitar Bouvij, i que negava els terrenys immediats. El topònim *sa Màquina* al·ludia unes motobombes que ajudaven a la dessecació de la bassa contigua.

En una escriptura atorgada per Campofranco davant del notari Gaspar Sancho, el 12 de març de 1878, el marquès es compromet a realitzar determinades obres a les síquies, en comptes de pagar el cens establert. Com a paga ja havia lliurat al seu dia 33 quarterades i 298 estadals de la possessió de Son Sunyer. El molí, que havia estat uns quants anys desatès, no roman comprès als treballs de conservació. Arnau Pasqual s'encarregaria dels treballs d'acord amb Isabel Mendívil, vídua de Bouvij, i en tot cas sota el dictamen de Pere d'A. Peña. A la fi hom reconeix que s'ha assolit la dessecació definitiva.

37. Arx. Mun. Ciutat de Mallorca, 1057-II.

38. Arxiu del Marquès de Campofranco, estant 3er, lligall M.

L'eficàcia de les obres depenia en gran part del seu manteniment. Alguns propietaris com el de Son Sunyer es feren càrrec de l'escurada periòdica de les síquies. Així, per exemple, hem trobat un rebut de 15.07.1893 referent a l'escurada del canal principal des de la mar fins a l'Estany Blanc (153 destres = 645 m) i des del molí ja abandonat vers So n'Oms fins on el caixer estava revestit.³⁹

Després d'acabada i encarrilada l'empresa de la canalització, vingué la tasca lenta i silenciosa, però vertaderament eficaç dels roturadors que molt sovint recorregueren al terraplenament i transport de terra i reble a fi de posar els camps en cultiu.

Obres posteriors a Bouvij

El pla concebut i executat per l'enginyer holandès era l'únic viable i, en mans de qualsevol altre, hagués diferit ben poc, ja que era imposat per les condicions del terreny i les obres anteriors. Ja hem vist com els mateixos anys que hom treballava en l'excavació dels canals, les inundacions s'evacuaren més o menys ràpidament i les «plenes» que esperaven els pagesos escèptics no es varen esdevenir. Tot i amb això, l'obra no estava acabada del tot i el mateix abandonament que l'embolcallà poc a poc, en va impedir l'eficàcia. Els ramats pasturant i travessant les síquies, les perjudicaven en espanyar els talussos de les vores i remoure el llot del fons. L'herba que hi creixia i els materials que arrossegaven les mateixes aigües anaven embossant síquies i filloles. El principal obstacle, tanmateix, era la barra d'arena que es formava indefectiblement davant la gola del canal principal i que en reduïa considerablement la rostària. Quan era eliminada la barra i es realitzava l'escurada periòdica de la xarxa de drenatge, el funcionament tornava a ser satisfactori. Adesiara hom hagué d'abandonar alguns conreus o fins i tot habitatges per culpa de les inundacions. El perjudici, però, que podia implicar la pèrdua de la collita era compensat per una altra de doble l'any següent, explicable per l'aportació de fertilitzants que comportava la inundació.

A molts indrets (Son Mir, p.e.) hom va recórrer al terraplenament de tota l'extensió del Prat, que era adjudicat en parcel·les molt petites per aquesta finalitat (fot. 5). Aquesta operació va durar des de 1860 fins a 1920 i, encara, vora l'antic Botxar de Son Mosson, dins Son Sales, s'ha procedit fa més poc, en una operació sens dubte antieconòmica, al rebliment de l'aiguamoll amb un mantell de més d'un metre de pedruscall i terra. L'Hort de s'Aranjassa també fou dessecat recentment.

El canal principal fou eixamplat i regularitzat devers l'any 1920. La síquia que, al N de Can Pastilla, desaiguava Son Llebre, Son Mosson i part de Son Santjoan, ha estat coberta en molts trams i en altres interrompuda.

39. Arxiu del Marquès de Campofranco. Rebuts, 1893.

Figura 5 El Prat de Son Mir a l'actualitat

Al fons, a l'esquerra, el monticle de Son Santjoan. Els arbres grossos fiten la carretera de Manacor. Els altres són figueres i fruiters diversos anteriors al reg intensiu.

La que, a partir de l'Ullal de Can Puigcerver, travessava per sa Casa Blanca ha estat tallada per les pistes de l'aeròdrom militar. A Son Sunyer, al nucli del Prat, les parcel·les estaven limitades per siquiols de drenatge que formaven una complicada xarxa. La parcel·lació ulterior ha anat eliminant aquestes síquies que comportaven una notable pèrdua de terreny per llur construcció: una rasa flanquejada per cavallons de la terra estreta. L'inconvenient era multiplicat per l'herba que hi arrelava. Tot això implica que el sistema de drenatge ja no funcionava; més encara, llevat d'ocasions molt comptades, ha esdevengut inútil a causa de l'aprofitament intens de l'aigua subterrània que ha fet davallar considerablement el nivell de saturació dels terrenys.

Han fet més els molins amb llur bombatge intensiu en pro de la dessecació que totes les obres de drenatge plegades.

La xarxa actual

Està formada per diferents fragments de les obres anteriors conjuntats pels treballs definitius de Bouvij.

Hem traçat un mapa aproximat de tots aquest trams subsistents amb la indicació de llur constructor. El canal principal de Bouvij, eix de tot el drenatge avui encara, corre paral·lelament a un camí —habilitat per a carretera de Lluçmajor— en direcció NE-SW i en línia recta des de la vora de la mar fins a la Punta de Son Gual a la carretera de Manacor on gira vers l'E i hi circula per l'esquerra per anar a recollir les aigües del torrent de Pontiró i dels encontorns de Xorrigo (fot. 6).

En aquest canal hi aboca la síquia que recollia l'aigua de Son Mir i eventualment del seu ullal, passant per l'actual aeroport on ha estat tallada, i travessant la carretera de Lluçmajor, km 10, al costat de Cas Francès. Aquesta

Figura 6

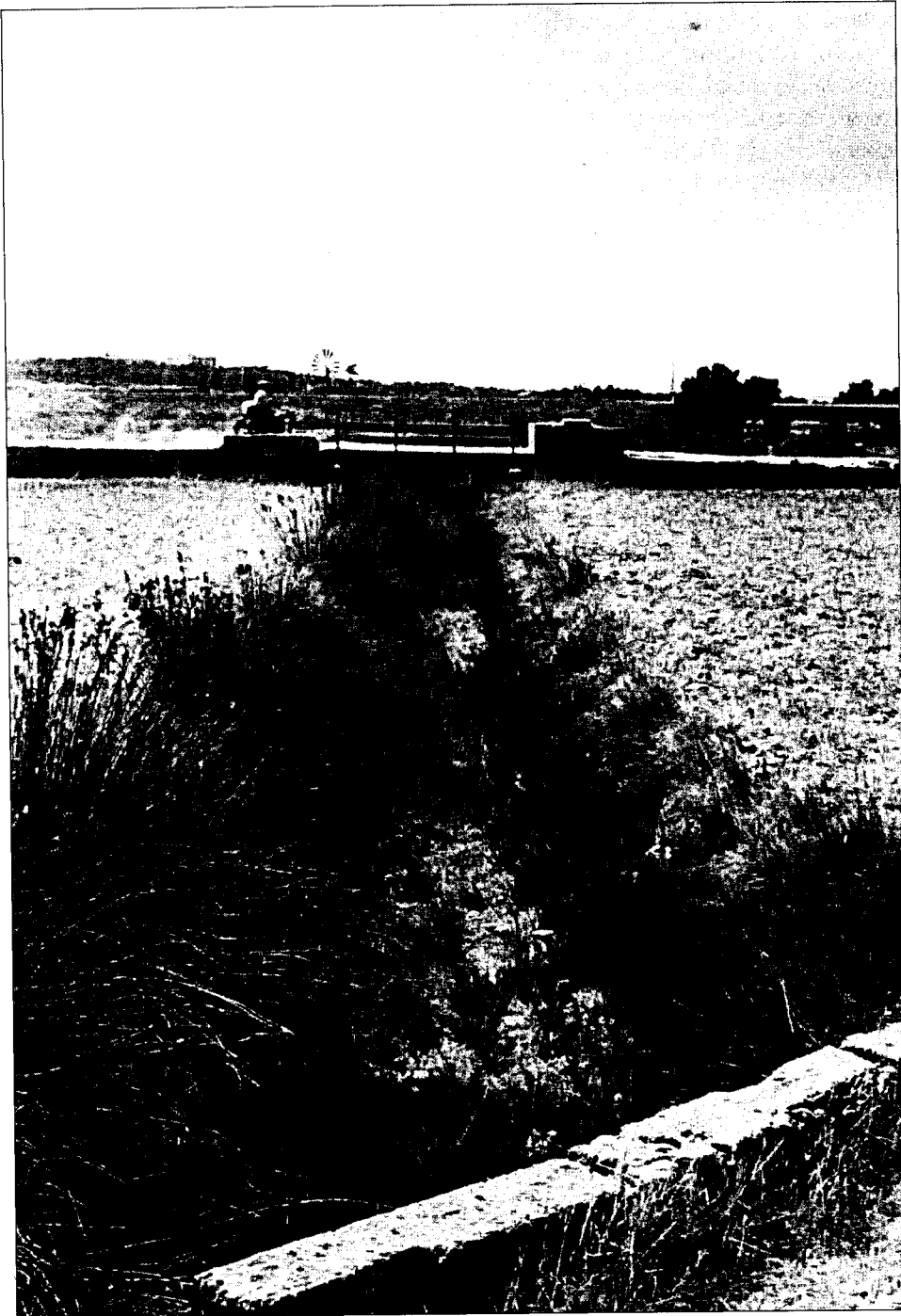
El Canal principal i la carretera paral·lela al seu tram mitjà, prop de l'encreuament amb la via fèrria. Observi's el migrat desnivell en relació amb les terres veïnes.

Figura 7

Una síquia afluent al canal en passar per Cas Francès. Prové de Son Santjoan. Dues filades de peces de marès en lleuger talús contenen la terra.

Figura 8

Una síquia antiga, abandonada, a la cruïlla del camí de Son Fangos, devora Cas Vinclé. Desembocava a sa Bassa d'en Vidrier.

fillola (fot. 7), si no fou construïda íegrament per Bouvij, fou revestida i regularitzada per ell. Una altra síquia de curs peculiar, al principi NW-SE i després E-W desembocava en ple Estany Blanc per darrere del cordó de dunes (fot. 8). És anterior a l'empresa de 1845. De més a més, subsiteix del sistema antic la síquia de drenatge de Son Llebre i Son Banya, que anava a desembocar a l'extrem occidental de l'Estany Blanc i que, com ha estat dit, avui resta interrompuda. Vora ses Fontanelles hi ha trasts de canalitzacions abandonades, excavades al marès de s'Estany Blanc.

Travessant la cadena de dunes del centre de s'Arenal hi hagué la Síquia des Tamarells, avui esvaïda.

El Prat a l'actualitat

Ja sabem que l'Estany Blanc de Son Sunyer no va arribar a ser eixugat mai del tot perquè no ho permetia el seu baixíssim nivell. El prat subsistent a l'E de Son Mosson ha estat reblit els nostres dies [1958] i encara en resten algunes hectàrees a Son Sales (fot. 9) sense dessecar. De l'antiga Bassa d'en Vidrier roman un petit vestigi subaix de les dunes, devora Can Canals, on la síquia feia un colze. I, fora d'aixó, hom pot dir que el Prat s'ha esvaït.

Figura 9
Residu de l'aiguamoll de Son Sales

La porció de l'Estany Blanc compresa entre ses Fontanelles, el camí de Son Fangos i el canal ha estat habilitada fa poc per a l'extracció de sulfat de magnesi i sal comuna a partir de l'aigua marina (fot. 10). Per a l'afer s'ha construït un sistema d'eres escalonades, d'est a oest, que concentren successivament l'aigua conduïda per una motobomba.

Figura 10
Dipòsits d'evaporació a l'explotació de sulfat magnèsic de ses Fontanelles

L'aiguamoll residual que roman a l'altre costat del canal està sent reblit i al damunt s'hi edifica un nucli de cases d'esbargiment amb vistes a la platja veïna.

* * *

Aquesta és la breu història d'una important operació econòmica i geogràfica. Maldament hi destaquí el nom de Bouvij —que es lucrà esplèndidament amb l'empresa—, és de justícia unir al de l'enginyer holandès, els noms de Rodríguez, Sorà i del pròcer Campofranco que foren els capdavanters de la magna obra. La comesa de Paul Bouvij fou conjuntar i perfeccionar els treballs anteriors.